

УДК 94(477+438)"1976/1989"

DOI: 10.33402/up.2021-14-150-168

Віталій БОРИМСЬКИЙ

кандидат історичних наук

візитуючий дослідник кафедри Східної Європи

Університету Миколи Коперніка, Польща

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4779-8975>

e-mail: vitalij.borimskij@gmail.com

СХІДНА ПОЛІТИКА Ю. ПІЛСУДСЬКОГО В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ПОЛЬСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ (1976–1989)

Визначено, що з усіх країн соцтабору в Польській Народній Республіці була найсильніша та найорганізованіша демократична опозиція. Її діяльність полягала передовсім у розповсюдженні нелегальних публікацій. Ця опозиційна публіцистика мала великий вплив на формування польських суспільних настроїв та вироблення засад майбутньої політики. Виявлено, що велике значення для формування концепції східної політики мав пропонований польськими опозиціонерами погляд на історію польсько-українських стосунків. Одним із ключових питань, до яких поверталися опозиційні автори, була польсько-радянська війна та польсько-український союз 1920 р.

З'ясовано, яким було сприйняття та концептуалізація політики Ю. Пілсудського щодо України в суспільно-політичному дискурсі польської опозиції. Як джерельну базу використано підпільні періодичні видання, заяви та декларації опозиційних організацій, а також видані в обхід офіційної цензури праці науково-публіцистичного характеру.

Значну увагу приділено впливу на польську опозицію еміграційних середовищ. Стверджено, що в поглядах на концепції східної політики та українське питання дуже суттєвим був вплив паризької «Культури». Ключовою умовою для польської національної безпеки вважали існування незалежної України. Подолання спадку складної спільної історії сприймали як важливий крок до розбудови доброзичливих стосунків. Польсько-український союз 1920 р. слугував символом об'єднання проти спільного ворога, яким у цьому дискурсі постала Росія. Для тогочасних опозиційних видань характерним був наголос на збройному братерстві українців та поляків у 1920 р., проте згодом, відходячи від ідеалістичного та романтизованого бачення, частішими стали критичні погляди на польську політику. Деякі автори звертали увагу на надмірність польських вимог при укладенні Варшавського договору, важку моральну значущість Ризького миру у відносинах з українцями та, зрештою, недооціненість українських союзників польською громадськістю в наступних десятиліттях.

Ключові слова: другий обіг, польська демократична опозиція, східна політика Ю. Пілсудського, польсько-український союз 1920 р.

Одним із важливих феноменів Польської Народної Республіки був «другий видавничий обіг», або самвидав. Польський випадок став безпрецедентним для країн соціалістичного блоку через свою масовість. Якщо в СРСР самвидав мав порівняно невеликі накладі, а його поширення обмежувалося здебільшого опозиційною інтелігенцією, то в Польщі кількість підпільних видань до 1989 р. становила декілька тисяч назв, накладі деяких з них сягали десятків тисяч. Неможливо підрахувати кількість людей, залучених у «другий обіг», однак впевнено можна ствердити, що йдеться про десятки тисяч осіб. Завдяки своїй масовості, польський «другий обіг» мав суттєве значення для політичної історії. Він сформував громадську думку та заклав ідеологічні основи майбутньої польської політики, зокрема і в стосунку до України. Багато, якщо не більшість, представників сучасної польської політичної еліти були особисто пов'язані з підпільними виданнями.

Початком періоду «другого обігу» вважається 1976 р., коли після червневих протестів Комітет Оборони Робітників (KOR – Komitet Obrony Robotników) почав видавати «Комунікат» («Komunikat») та «Інформаційний бюлетень» («Biuletyn Informacyjny»), хоча деякі нелегальні видання з'являлися і раніше. Після введення воєнного стану 13 грудня 1981 р. накладі підпільної публіцистики зменшились, однак після 1983 р. масштаб видавничої діяльності було відновлено.

У нелегальних виданнях польські опозиціонери презентували свої погляди, обговорювали програми дій, дискутували на теми цілей, стратегії і тактики боротьби. Опозиційна публіцистика була формою громадянського самовираження тієї частини польського суспільства, яка не погоджувалася з комуністичною владою, а головне – з польським статусом сателіта СРСР. Ця публіцистика ставила своїми завданнями поширення інформації, відсутньої в офіційних ЗМІ, аналіз суспільних проблем і, можливо, головне – продовження традиції польської незалежної суспільно-політичної думки¹.

Хоча суттєвим чинником у тогочасному суспільно-політичному дискурсі були поширювані еміграційні часописи та книги, а також передруки з них, об'єктом цього дослідження є передусім тексти, що з'явилися в оригіналі в польських нелегальних виданнях і висвітлюють взаємодію «другого обігу» й еміграції та офіційного дискурсу влади. Предметом дослідження є значення східної політики Юзефа Пілсудського та польсько-українського союзу 1920 р. для формування ідеологічних засад польської опозиції щодо України. Йдеться передусім про інтерпретаційні моделі, розуміння ролі та значення східної політики Ю. Пілсудського в історії Польщі, використання історичного досвіду в аргументації політичних концепцій і т.п.

Ідеологічна палітра польської опозиції не була однорідною. Деякі течії випливали з традицій польської націонал-демократії. В їхньому середовищі відбувалась певна реабілітація та осучаснення спадщини Романа Дмовського і пов'язаної з ним концепції польської зовнішньої політики, що базувалася на альянсі з Росією. Однак значно впливовішим був культ Ю. Пілсудського, постать якого користувалася

¹ Пеленський Я. Україна в польській опозиційній публіцистиці. *Подляські К. Білоруси-Литовці-Українці. Наші вороги чи брати?* / вступ і ред. Я. Пеленський; пер. В. Полішук. Мюнхен: Віднова, 1986. С. 7.

популярністю серед поляків різних політичних поглядів². Варто додати, що і серед націоналістичних кіл у Польщі та в польській діаспорі, як старій ендецької формації, так і нових націоналістичних напрямків, відбулися зміни в поглядах на Україну. Вони вважали, що Польща мусить зайняти нейтральну позицію щодо українсько-російських відносин. Це було певною еволюцією, якщо врахувати, що традиційно прихильники цієї орієнтації бажали вирішити українське питання в російському імперському варіанті та перетворити Україну на провінцію Росії/СРСР³.

Зацікавлення українською тематикою було зумовлене дедалі більшим розумінням геополітичного становища Польщі та відчуттям необхідності нормальних стосунків з усіма сусідами. З половини 1980-х років у польській опозиційній публіцистиці ставало помітним передчуття наближення зміни геополітичної ситуації, що провокувало на кристалізацію концепцій східної політики. Суттєве значення мало звернення до історичного досвіду, особливо міжвоєнного періоду, та актуалізація традиційного для тогочасного дискурсу запитання: що для Польщі вигідніше – межувати з Росією чи з незалежною Україною, Білоруссю і Литвою?⁴. Пік зацікавлення українською тематикою, згідно з дослідженням Христини Чушак, припав на 1986–1988 рр⁵.

Польську підпільну літературу дослідники аналізували ще перед 1989 р.⁶. Ставлення польської опозиції до України цікавило українську діаспору, що знайшло вияв у публікаціях Т. Кузьо, Я. Пеленського, Т. Мацківа⁷. Погляди польських дисидентів на відносини Польщі зі східними сусідами висвітлено в дослідженнях сучасних польських⁸ та українських авторів⁹. Образ України й українців у другому

² Пеленський Я. Україна в польській опозиційній публіцистиці... С. 8–9.

³ Там само. С. 20–21.

⁴ Там само. С. 9.

⁵ Чушак Х. Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці в політичній думці польської опозиції (1976–1989). Львів: Вид-во «ПАІС», 2011. С. 60.

⁶ Tarnowski K. «Drugi obieg» i kultura polska (1976–1986). *Libertas*. 1987 (Zima). Nr 5. S. 25–39.

⁷ Kuzio T. Opozycja polska i mniejszość ukraińska a sprawa ukraińska. *Nowa Koalicja*. 1989. Nr 7. S. 59–64; Pełenśkyj J. Ukraina w polskiej publicystyce opozycyjnej. *Kultura Niezależna*. 1986. Nr 26 (XII). S. 58–71; Мацків Т. Іще до українсько-польських взаємовідносин: справа української державності в польській публіцистиці. *Сучасність*. 1988. № 2. С. 66–72.

⁸ Mikołajczyk M. Jak się pisało o historii... Problemy polityczne powojennej Polski w publikacjach drugiego obiegu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1998. 266 s.; Boruta M. Wolni z wolnymi, równi z równymi. Polska i Polacy o i dla niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej. Kraków: Arcana, 2002. 355 s.; Szczepański T. Mniejszości narodowe w myśli politycznej polskiej opozycji w latach 1980–1989. Toruń: Adam Marszałek, 2008. 272 s.

⁹ Зайцев Ю. Польська опозиція 1970–80-х років про засади українсько-польського порозуміння. *Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла») / упоряд. Ю. Сливка*. Львів, 1998. С. 52–64; Геник М. Подолання між-національних стереотипів та польсько-українське примирення у діяльності польської опозиції. *Слов'янський вісник*. 2011. Вип. 11. С. 27–31; Геник М. Польсько-українське

видавничому обігу в Польщі висвітлила Богуміла Бердиховська, зазначивши, що доробок польської опозиції значно полегшив налагодження відносин між уже самостійною Польщею та її східними сусідами¹⁰.

Питання сприйняття польсько-українського союзу 1920 р. та його концептуалізації в загальному дискурсі вироблення засад східної політики польської опозиції раніше не ставало предметом окремого дослідження, хоча побіжно його зачіпали в деяких публікаціях. Наприклад, польський дослідник Павел Коваль стверджував, що польсько-український союз часто «експлуатувався» польською опозиційною публіцистикою¹¹. Х. Чушак простежила велику символічну значущість союзу 1920 р. для польсько-українського діалогу та зазначила, що «чи не кожне періодичне видання, яке опублікувало хоча б кілька матеріалів на українську тематику, вважало обов'язком згадати цей договір»¹². З огляду на ширший предмет дослідження, авторка приділила цьому питанню лише неповні три сторінки. Ярослав Пеленський звернув увагу на ставлення польських публіцистів до Варшавського договору. Він зазначив, що воно було досить критичне. Визнавали не вигідність умов договору для української сторони і те, що Польща не дотримала своїх зобов'язань і віддала українського партнера на поталу більшовицькій Росії, як західні союзники Польщу під час Другої світової війни та після неї. Водночас, на думку більшості польських опозиційних публіцистів, українська сторона також не виправдала польських очікувань¹³. Однак, попри влучність зауважень, Я. Пеленський присвятив дослідження значно ширшій проблематиці і лише в загальних рисах описав питання місця східної політики Ю. Пілсудського та польсько-українського союзу в суспільно-політичному дискурсі «другого обігу».

Величезний вплив на польську підпільну публіцистику мали зв'язки з еміграцією. В питаннях східної політики польські опозиційні середовища підхопили ідеї паризької «Культури». Концепцію Гедройця-Мерошевського підтримали польські нелегальні видання, які часто, особливо на початку, передруковували матеріали з «Культури»¹⁴ або «Історичних Записок», не кажучи вже просто про нелегальне поширення еміграційної літератури. Водночас в українському питанні

примирення в політичній діяльності Костянтина Зеленка. *Гілея*. 2011. Вип. 44. С. 718–725; Чушак Х. Дискусії навколо історії польсько-українських взаємин на сторінках польських опозиційних видань (1976–1989). *Польські студії*. Перший конкурс ім. Єжи Гедройця. Київ: Дух і Літера, 2008. С. 170–193.

¹⁰ Бердиховська Б. Україна та Українці у другому польському обігу. *Обрії особистості: книга на пошану Івана Дзюби* / упоряд. О. Гнатюк, Л. Фінберг. Київ: Дух і Літера, 2011. С. 98–107.

¹¹ Kowal P. Za wolność naszą i waszą. Ukraina, Litwa i Białoruś w myśli polskich środowisk opozycyjnych w latach 1976–1980. *Narody i historia* / red. A. Rzegocki. Kraków: księgarnia Akademicka, 2000. S. 239–293.

¹² Чушак Х. Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці в політичній думці польської опозиції (1976–1989). Львів: Вид-во «ПАІС», 2011. С. 133.

¹³ Пеленський Я. Україна в польській опозиційній публіцистиці... С. 12.

¹⁴ Як наприклад знакова стаття Ю. Мерошевського: Mieroszewski J. Rosyjski «kompleks polski» I ULB. *ABC*. 1984. Nr 1. S. 17–29.

публіцистика «другого обігу» перебувала у стані дискусії з офіційною комуністичною пропагандою, що зображувала Київський похід 1920 р. як загарбницьку дію, а союз із УНР як вияв імперіалізму¹⁵. Наприклад, редакція краківського часопису «Зоможондносць» («Zomorządność») вказувала на ангажованість та викривлення офіційної історіографії та зазначала, що про 1920 р. пересічний поляк з ПНР, вихований на офіційній історії, має стереотипне уявлення, буцімто польські війська пішли на Україну в інтересах польських кресових магнатів. Правдиву ж інформацію «можна дізнатися поза школою з еміграційних книжок та підпільної літератури»¹⁶. На пізніших етапах польська опозиція вже намагалася формувати власний порядок денний і провадити інформаційну політику, альтернативну до офіційної. Як в еміграційній, так і в польській підпільній публіцистиці панувало переконання потреби налагодження добросусідських відносин з українцями. У будь-яких дискусіях про польську східну політику (минулу чи майбутню) польсько-український союз 1920 р. майже неможливо було оминати. Він слугував прикладом втілення концепцій Ю. Пілсудського, який закликали аналізувати, і водночас прикладом бойового братерства українців та поляків, який був символом примирення та об'єднання у своєрідній «публічній дипломатії» польських опозиціонерів.

Важливим на самому початку існування опозиційного самвидаву був програмний текст щодо польської східної політики авторства Яцека Куроня, Антонія Мацеревича та Адама Міхніка¹⁷, що закладав ідейні основи ставлення до східних сусідів. Він дуже перегукувався зі статтею Юліуша Мєрошевського «Російський “комплекс польський” і терени УЛБ»¹⁸. Її основну ідею можна викласти у двох тезах: по-перше, ситуація на теренах України, Литви та Білорусі завжди детермінувала польсько-російські стосунки; по-друге, поляки не поборолі до кінця імперіалізм у своїй ментальності. Польща, на думку Ю. Мєрошевського, не повинна боротися за свій вплив на цих територіях, а мусить беззастережно підтримати українців, білорусів та литовців у їхній боротьбі за незалежність. Стаття Я. Куроня, А. Міхніка та А. Мацеревича в значній мірі повторювала цю думку. Автори зазначали, що в міжвоєнний період Польща нарівні з Радянською Росією брала участь у політиці поділу України, Білорусі та Литви, тобто вела імперіалістичну політику щодо цих народів. Така стратегія призвела до катастрофи 1939 р. Польща не повинна ставитися до цих територій як до сфери впливу, оскільки вона не здатна конкурувати з Росією. Гарантією суверенності Польщі вони вважали суверенітет націй, які відмежовують її від Росії, а отже, політика, що загрожує суверенітету цих націй, є антипольською. «Не існує польсько-російського кордону, – стверджувалося в статті, – а кожен, хто

¹⁵ Див.: Боримський В. Польсько-український союз 1920 р. в польській комуністичній історіографії. *Польські Студії*. Варшава; Київ: Дух і Літера, 2017. Т. 10. С. 77–99.

¹⁶ O pamiętnym roku 1920 w nietypowej książce wydanej w PRL. *Zomorządność*. 1985. Nr 109. S. 4.

¹⁷ Всі три автори зробили кар'єру в незалежній Польщі: Яцек Куронь очолив парламентську комісію до справ нацменшин, Антоній Мацеревич займав посаду міністра оборони, а Адам Міхнік став головним редактором найвпливовішої ліберальної газети «Виборча». В «Głosie» серед інших друкувалися також майбутній президент Ярослав Качинський, політик правого спрямування Януш Корвін-Мікке та ін.

¹⁸ Mieroszewski J. Rosyjski «kompleks polski» i obszar ULB. *Kultura*. 1974. Nr 9. S. 3–14.

його творить, мусить собі усвідомити, що робить це ціною утиску українців, білорусів і литовців. Для Польщі то програма браку суверенітету, постійної смертельної небезпеки, а для російської нації – програма диктатури, яка розбешує суспільство»¹⁹. Керуючись логікою пов'язаності українського і польського питання, опозиціонери намагалися вкорінити у свідомості поляків твердження, що вони межують на сході не з Росією, а з українським, білоруським та литовським народами. Як зазначає П. Коваль, у сімдесятих роках це не було таким очевидним, як зараз може здаватися²⁰.

Звідси, на думку авторів, випливала програма дій, що передбачала боротьбу проти ксенофобії та шовінізму поляків щодо східних сусідів, вироблення співчуття до їхніх самостійницьких прагнень²¹. Польські опозиційні видання слідували цій настанові. Вони намагалися, по-перше, вносити більше емпатії до інтерпретації історії відносин Польщі з її східними сусідами, презентувати українську точку зору, вказувати на польську відповідальність за деякі історичні помилки, а по-друге, нагадувати та експонувати позитивні моменти у цих відносинах. Польсько-український союз 1920 р. мав у собі два протилежні символи: з одного боку – бойове братерство у спільній кампанії проти більшовиків, з іншого – використання слабкості УНР, що виявилось в нерівноправних умовах Варшавського договору та майже односторонньому анулюванні союзу Ризьким договором. Тож союз можна було інтерпретувати по-різному. Крім того, він був винятково важливим пунктом у будь-яких міркуваннях про полько-українські відносини.

Одним з найстаріших видань, що спеціалізувалося на східноєвропейській тематиці, був журнал «Обуз» («Obóz»), який постав 1981 р. Часопис активно співпрацював з опозиційними діячами зі східного блоку, оскільки, як вважала редакція, доля Польщі тісно пов'язана зі змінами, що трапляються в комуністичному світі²². Українську проблематику можна було знайти і на сторінках «АВС»²³. Одним з головних видань, де регулярно підіймали питання відносин з українцями, був люблінський часопис «Спотканя» («Spotkania»)²⁴. Передруковуючи декларацію з

¹⁹ Kuroń J., Macierewicz A., Michnik A. Sprawa polska – sprawa rosyjska. *Głos*. 1977. Nr 1. S. 11–14. Тут цит. за: Куронь Я. Поляки та українці: важкий діалог / упоряд.: І. Хруслінська, А. Павлишин. Київ: Дух і Літера, 2012. С. 67.

²⁰ Kowal P. Za wolność naszą i waszą... S. 239–293.

²¹ Куронь Я. Поляки та українці: важкий діалог... С. 68.

²² До його редколегії входили: Єжи Таргальський, Ян Маліцький, Анджей Ананич, Казимир Стембрович, Войцех Мазярьський, Марек Перналь, Роберт Богданський. Див.: Бердиховська Б. Україна та Українці у другому польському обігу. *Обрії особистості: книга на пошану Івана Дзюби* / упоряд.: О. Гнатюк, Л. Фінберг. Київ: Дух і Літера, 2011. С. 98–107.

²³ «ABC. Adriatyk. Bałtyk. Morze Czarne» – орган ліберально-демократичної партії «Niepodległość». До його редакції належали Анджей Кравчик, Марцін Наврот, Тадеуш Каде-наци та четвертий президент Польщі Броніслав Коморовський.

²⁴ «Spotkania. Niezależne Pismo Młodych Katolików» – одне з найважливіших видань другого обігу. Виходило у 1977–1989 рр., всього 36 номерів. Часопис об'єднував людей, пов'язаних з Католицькою Церквою. До лідерів, що видавали часопис, належали Януш Базидло (1995–1997 – секретар Сенатської Комісії Еміграції та Поляків за Кордоном, 1998–2000 – начальник Відділу Товариств у Департаменті Справ Ветеранів та Репресо-

паризької «Культури», часопис декларував підтримку прагнень самостійності всіх народів СРСР, особливо українського²⁵. Ідею появи незалежної України підтримували у публікаціях політико-теоретичного характеру й інші видання²⁶.

У 1978 р. з нагоди дня народження в Симона Петлюри «Спотканя» опублікували звернення до «Братів українців», в якому Головного Отамана описували як «палкого патріота», що одним із перших зрозумів: «єдиним шляхом для наших народів є шлях примирення та взаємного компромісу»²⁷, що було очевидним відсиланням до квітневого договору 1920 р. Загалом і сам Головний Отаман у свідомості поляків асоціювався передусім з Київським походом 1920 р. Редакція наголошувала: «не може бути вільної Польщі без вільної України, а вільної України без вільної Польщі»²⁸.

Одним із головних завдань у питанні відносин з українцями вважали подолання національних стереотипів. Редакція «Споткань» підкреслювала, що вирішальний вплив на атмосферу, в якій живуть українці, має не влада, а позиція польського суспільства та Церкви, і не менш важливим для поляків є покращення становища української меншини в Польщі. Це, на думку редакції, не просто альтруїзм, а національний інтерес Польщі²⁹. Публіцисти погоджувалися, що перешкодити польсько-українському примиренню могли взаємні упередження. Тож боротьбу з національними стереотипами вважали тактичною ціллю на шляху до широкого примирення.

Сам Єжи Гедройць в інтерв'ю на сторінках «Споткань» пояснював, що ідеологічні основи пропагованої «Культурою» концепції східної політики пов'язані з модифікованими концепціями Ю. Пілсудського³⁰. На його думку, роль Польщі на Сході величезна, однак інакша, ніж це закладалося ягеллонськими концепціями. Вони застаріли через появу новітніх українського, литовського та білоруського націоналізмів, тож повторення старої політики було б сприйнято за нову форму польського імперіалізму. «Трактувати сьогодні, за настільки зміненої ситуації, Пілсудського чи Дмовського як джерело вказівок, це нонсенс³¹», – наголошував редактор «Культури».

ваних Осіб, від 2000 – радник з питань католицьких ЗМІ керівника Національної Ради Радіофонії та Телебачення), Януш Крупський (виконував функцію віцепрезидента Інституту Національної Пам'яті, був директором Департаменту Справ Ветеранів та Репресованих Осіб. Загинув у катастрофі урядового літака під Смоленськом) та Пьотр Єглінські (видавець та публіцист. Кавалер ордена Відродження Польщі «за видатні заслуги в діяльності на користь демократичних змін в Польщі»). Див: Choma-Jusińska M. *Spotkania. Niezależne Pismo Młodych Katolików. Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*. Warszawa 2012. T. 2. S. 430–431.

²⁵ Deklaracja w sprawie ukraińskiej: Za paryską «Kulturą» (nr 5 z 1977). *Spotkania*. 1978. Nr 2. S. 57.

²⁶ O niepodległą Ukrainę. *Biuletyn Dolnośląski*. 1980. Nr 7/17. S. 14–15.

²⁷ Redakcja Spotkań do Braci Ukraińców. *Spotkania*. 1978. Nr 8. S. 94.

²⁸ Ibid.

²⁹ Przed Millenium Chrztu Rusi-Ukrainy. *Spotkania*. 1980. Nr 12/13. S. 134–142.

³⁰ Z Jerzym Giedroyciem, twórcą pisma «Kultura» i Instytutu Literackiego w Paryżu, rozmawia Marek Zieliński. *Spotkania*. 1981. Nr 16. S. 6–13.

³¹ Ibid. S. 12.

Щоб сперти польську політику на нових основах і не мати закидів щодо імперіалізму, вважав Є. Гедройць, треба було наважитись на жертви. Тому, якщо поляки хочуть нормалізувати свої стосунки з Литвою, Україною і Білоруссю, їм потрібно змиритися з утратою східних територій та відмовитись від ідеї повернення цих земель навіть у разі зміни геополітичної ситуації. Він підкреслював, що це треба чітко і ясно задекларувати³². «Утворення незалежної України, – переконував Є. Гедройць, – було б зрештою відкриттям певних можливостей для Польщі на Сході. Ми б нарешті отримали шанс маневру. Це був би різновид буферної держави, яка відділила б нас від майбутньої Росії»³³.

Загалом в інтелектуальній атмосфері панувало переконання у далекоглядності та розсудливості концепцій Ю. Пілсудського³⁴. Натомість концепції польської націонал-демократії часто піддавали критиці. В одній зі статей у часописі «Зоможонд-носць», наголошували, що концепція Ю. Пілсудського в офіційному дискурсі ПНР дискредитується або «вимазується», що свідчить про її дієвість і реальну загрозу існуванню СРСР³⁵. Публіцист переконував у важливості «усвідомлення очевидної потреби співпраці народів у їхній боротьбі з ярмом комунізму в російському виданні»³⁶. Такі думки викладали й інші публіцисти³⁷.

Під впливом загального переконання у спільності доль та інтересів і необхідності об'єднання польські опозиційні публіцисти намагалися шукати в історії польсько-українських стосунків більше позитивного символізму. На початковому етапі розвитку другого обігу польсько-український союз 1920 р. посідав чільне місце у цій тактиці. Це прагнення посилювалося тим, що, враховуючи негативне зображення політики Ю. Пілсудського комуністичною владою Польщі, польські опозиційні публіцисти намагалися в популяризаторських статтях протидіяти такій інтерпретації, тому часто змальовували польські наміри дещо альтруїстично.

Деякі автори описували Ю. Пілсудського як прихильника федерації на землях колишньої Речі Посполитої, а союз з УНР як спробу реалізації цих федералістських намірів. Наприклад, Мечислав Зуловський, нарікаючи на фальшування польської історії офіційною пропагандою ПНР, одним з найбільш сфальшованих питань вважав Київський похід 1920 р. Свої риторичні зусилля він спрямовував передусім на заперечення тверджень офіційної історіографії. М. Зуловський переконував, що насправді Київський похід був найповнішою зі спроб реалізації федераційної

³² Z Jerzym Giedroyciem... S. 7.

³³ Ibid. S. 8.

³⁴ Напр.: Łojek J. Idea Federacyjna Józefa Piłsudskiego. *Libertas*. 1986. Nr 6. S. 47–63.

³⁵ J.K. Kto się boi federalizmu? *Zomorządność*. 1985. Nr 111. S. 4.

³⁶ Ibid.

³⁷ Darski J. [Jerzy Targalski]. Między Rosją a Polską. *Kontakt*. 1987. Nr 9 (65). S. 118–133; Biełocerkowskij W. Rosja i Ukraina. *Kontakt*. 1985. Nr 3 (35). S. 51–56; Jeleń C. Wojna polsko-sowiecka w roku 1920 albo pierwsza wojna komunizmu w imię pokoju. *Kontakt*. 1984. Nr 6 (26). S. 69–75.

програми, котра, до того ж, передбачала відмову від деяких польських інтересів за цілковитої стриманості в накиданні Україні формально-юридичних зв'язків³⁸.

Мечислав Зуловський також був переконаний у намірах Юзефа Пілсудського компромісно вирішити питання Східної Галичини та висловлював припущення, що якби федерація Варшави з Києвом стала реальністю, то Ю. Пілсудський приєднав би Західну Україну до з'єднаної з Польщею Наддніпрянської України³⁹. Типовим для польської опозиційної публіцистики, зокрема й для М. Зуловського, було підкреслення вірності та бойової вартості українських військ⁴⁰. Він намагався обійти польсько-радянські домовленості щодо України, зате наголошував, що і після Ризького миру Польща підтримувала ідею розвалу СРСР «по національних швах» та визволення поневолених народів⁴¹. З цього досвіду М. Зуловський пропонував робити висновки, щоб «коли надійде момент історичної справедливості, “скористатися” новими змістами старої програми»⁴².

Типовим прикладом боротьби з офіційним владним трактуванням східної політики Ю. Пілсудського була стаття учасника польсько-радянської війни Казімежа Плути-Чаховського⁴³. Він нарікав, що через пропаганду противників польсько-українського братерства в історії наших відносин переважають більші образи, ніж позитивні моменти. В намаганні зрівноважити ці викривлення автор змальовував історію польсько-українських стосунків, чільне місце в якій відводилося союзу 1920 р. Він наголошував, що Польща перша визнала незалежність України та всіляко підкреслював польсько-українське збройне братерство і безкорисливість Варшави. Якби Польща перемогла тоді у війні, подальша доля Європи, на його думку, могла б піти «логічнішими шляхами»⁴⁴. Ризький мир К. Плути-Чаховський зображував як нездоланну обставину, що ніби позбавляло Польщу моральної відповідальності⁴⁵.

Краківський часопис «Зоможондносць» у статті, приуроченій до шістдесяти п'ятої річниці польсько-українського договору, зазначав, що шкільні програми замовчують цей «видатний факт», а комуністична пропаганда підхоплює всякі вияви конфліктів між поляками та українцями, оминаючи приклади взаємної допомоги і співжиття. Тож редакція намагалася публікувати матеріали, які «об'єктивніше

³⁸ Zułowski M. Federalizm – pokłosie idei Józefa Piłsudskiego. *Droga*. 1980 (rok III). Nr 10. S. 3–17. Див. також: Zułowski Mieczysław. *Wojna z Rosją o niepodległość: 1918–1920*. Katowice: Wyd-wo Polski, 1987.

³⁹ Zułowski M. Federalizm – pokłosie idei Józefa Piłsudskiego. S. 8.

⁴⁰ Ibid. S. 9.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid; Див. також: Zułowski M. *Wojna z Rosją o niepodległość 1918–1920*. Gdańsk: Społeczny Instytut Pamięci Narodowej Imienia Józefa Piłsudskiego. 1978. 40 s.

⁴³ Józef Kazimierz Pluta-Czachowski, псевд.: Gołdyn, Kuczaba, Paprzyca (1898–1979) – полковник піхоти Війська Польського.

⁴⁴ Kuczaba [Kazimierz Pluta-Czachowski]. *Ukraina i Polska. Wolni z wolnymi – równi z równymi*. *Rzeczpospolita*. 1980. Nr 6. S. 3–7.

⁴⁵ Ibid.

представляють долю польсько-українських відносин»⁴⁶. У статті описано випадки польсько-українського братерства зброї, починаючи від Хотинської битви і закінчуючи вересневою кампанією 1939 р. Чільне місце в цьому описі займав польсько-український союз 1920 р., С. Петлюра в ньому поставав як відповідник Ю. Пілсудського. Ціллю договору «було відбирання в Росії українських земель, відібраних під час поділів, і утворення на них незалежної Української держави, об'єднаної союзом з Польщею»⁴⁷. Щоб підкреслити значущість договору, використовували термін «союзні війська» замість традиційного означення «польські». Згадували й Марка Безручка та оборону Замостя. Ризький договір описано в статті як вимушений вчинок Польщі всупереч намірам Ю. Пілсудського. І хоча ця сторінка польсько-української співпраці закінчилася трагічно, однак, поляків та українців більше нічого не розділяє, а усвідомлення потреби «спільних» [підкреслено в оригіналі статті – В. Б.] дій є обов'язковою умовою для виборення самостійності⁴⁸.

В іншій статті до річниці польсько-українського союзу часопис «Зомождносць» стверджував, що метою договору від 21 квітня 1920 р. був спільний удар на Росію та «відбирання земель, забраних під час поділів і утворення незалежної України, що сягала б за межу Дніпра»⁴⁹. Тут простежуємо певне патерналістське трактування тогочасної України. Польща, як зазначалось, будучи «законним розпорядником» спадку Речі Посполитої, мала своїм обов'язком «убезпечення тих земель від російського домінування і забезпечення їх мешканцям, власною польською силою, права на самовизначення»⁵⁰. Подібні трактування не були рідкістю для публіцистики 1970-х років.

Один із найпомітніших речників польсько-українського примирення в ПНР Богдан Скарадзінський⁵¹ наголошував, що згідно з Варшавським договором польські війська могли бути виведені з України на бажання будь-якої зі сторін. Він доводив, що Ю. Пілсудський не мав намірів встановлювати якийсь протекторат над Україною і Польща не могла становити загрози для України, навіть якби хотіла, оскільки була для цього заслабка як військово, так і економічно⁵². Б. Скарадзінський вважав, що поразка в 1920 р. є відповідальністю обох сторін. На його думку, Наддніпрянська Україна не відреагувала на заклик С. Петлюри. Українська армія, хоч «мужня в боях з більшовиками і лояльна щодо поляків як в період удач, так і поразок», все ж не

⁴⁶ Puskaj, bat'ka z polakamy umiraty. *Zomorządność*. 1985. Nr 101. S. 3–4.

⁴⁷ Ibid. S. 3.

⁴⁸ Ibid. S. 4.

⁴⁹ O pamiętnym roku 1920 w nietypowej książce ... S. 4.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Богдан Скарадзінський, псевд. Jan Brzoza, Kazimierz Podlaski (1931–2014) – польський публіцист, письменник і суспільний діяч. Див.: Генік М. «... Nasi Wrogowie czy Bracia?» Польсько-українське примирення в політичній думці Богдана Скарадзінського / Казімежа Подляського. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 21. С. 106–112.

⁵² Kazimierz Podlaski [Bohdan Skaradziński]. Rok 1918, a rok 1920. *Głos*. 1978. Nr 11–12. S. 59–68.

перевищила розмірів кільканадцяти тисяч⁵³. Якби українці виявили більшовикам такий же опір, як галичани полякам, то доля України могла б виглядати інакше⁵⁴.

Звернення до історії польсько-українського союзу 1920 р. як до символу братерства та примирення наявне в багатьох політичних текстах, спрямованих на українців. «Резолюція про право України на незалежне державне існування», прийнята Політичною Радою Конфедерації незалежної Польщі⁵⁵, приурочувалась до річниці укладення Варшавського договору та згадувала про звільнення Києва від більшовиків. Вона заслуговує на ширше цитування:

«Сьогодні, в 60-ту річницю польсько-українського договору від 21 квітня 1920 року, а також визволення Києва – Політична Рада стверджує:

Польща не може згодитися на залежність України від якої-небудь російської держави, не претендує також на жоден власний вплив на терени України. В інтересах Польщі є безумовне утворення і зміцнення цілковито незалежної Української держави, що займала б усю територію, населену українцями, що знаходиться між вільною Польщею та вільною Росією. ...

Сьогодні, як і 60 років тому, вимальовуються дедалі реалістичніші можливості виборення незалежного буття як Польщею, так і Україною. Це залежить від дій польського та українського народів у своїх країнах та на чужині, від подолання давніх суперечок та упереджень, від погоджених дій в ім'я реалізації спільної великої мети»⁵⁶.

Отже, як можна помітити, автори резолюції вбачали в польсько-українському союзі 1920 р. досвід, який міг бути застосовним для сучасності або в майбутньому, і чітко це артикулювали.

У виданні «Жечпосполіта» («Rzeczpospolita»), друкованому органі Комітету договору про самовизначення нації⁵⁷ як доповнення до декларації польського та українського еміграційних урядів про спільність інтересів⁵⁸ містилася стаття під промовистим заголовком «Україна і Польща – вільні з вільними – рівні з рівними»⁵⁹. Наголошуючи на досвіді 1920 р., видання підкреслювало потребу «розуміти минуле і робити з нього висновки, що ведуть до подальшого братерства, до обопільної вигоди наших народів»⁶⁰.

Для публікацій кінця 1970-х років характерне намагання ідеалізувати польсько-український союз 1920 р. Вони наближались до дещо романтичних, хоча

⁵³ Kazimierz Podlaski... S. 63.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Konfederacja Polski Niepodległej – опозиційна партія у ПНР, створена 1 вересня 1979 р., ставила за мету незалежність Польщі, декларувала прихильність до ідей Ю. Пілсудського.

⁵⁶ Rada Polityczna KPN. Rezolucja o prawie Ukrainy do niezawisłego bytu. *Droga. Pismo konfederacji Polski Niepodległej*. 1980. Nr 10. S. 2–3.

⁵⁷ Komitet Porozumienia na rzecz Samostanowienia Narodu – опозиційна організація, створена 10 лютого 1979 р. Войцехом Зембінським (Wojciech Ziemiński).

⁵⁸ Deklaracja Polsko-Ukraińska. *Rzeczpospolita*. 1980. Nr 6. S. 2.

⁵⁹ Ukraina i Polska – wolni z wolnymi – równi z równymi. *Rzeczpospolita. Pismo Komitetu Porozumienia na Rzecz Samostanowienia Narodu*. 1980 (Rok II). Nr 6. S. 3–7.

⁶⁰ Ibid. C. 4.

подекуди патерналістських трактувань, зазначаючи, наприклад, що: «Польща зрікалась на користь України територій, загарбаних Росією при першому поділі»⁶¹, а мотиви Ю. Пілсудського описувалися бажанням «допомогти створити Україну»⁶². Стосовно причин невдачі спільного походу, більшість авторів вважала, що Ю. Пілсудського підвели занадто оптимістичні розрахунки на політичну зрілість українського народу й недооцінка Червоної Армії та її керівників⁶³.

Однак були і значно самокритичніші інтерпретації. Намагаючись знайти спільну мову з українцями, польські опозиціонери не тільки шукали позитиву в історії двосторонніх відносин, а й вказували на свої помилки стосовно українців. Генрик Кшечковський, аналізуючи причини невдач у польсько-українських стосунках в міжвоєнний період, вважав, що польська непоступливість і безкомпромісність спричинили посилення неприязні та радикалізацію українців⁶⁴. Цю тему продовжував дописувач Богуслав Жулко, котрий додавав, що історичні провини більше обтяжують польський рахунок, ніж український, оскільки поляки були сильнішим народом, мали власну державу, котрої не мали українці. Польську провину він вбачав і в невдачі налагодження польсько-українських відносин у 1919–1920 рр.: «В міжвоєнний період ми не змогли укласти наших стосунків з українцями на платформі рівних з рівними, незважаючи на федеративні плани Пілсудського, незважаючи на договір з Петлюрою в 1920 р.»⁶⁵.

Єжи Таргальський полемізував із Юзефом Мацкевичем, який критично ставився до Ю. Пілсудського⁶⁶. Він вважав, що Начальник Держави планував створити між Польщею та Росією систему незалежних держав. Якби ці прагнення увінчалися успіхом, комунізм не вийшов би за межі етнічної Росії і не загрожував би світу. Радянська Росія, замкнена кільцем національних держав, рано чи пізно занепадала б і постбільшовицька Російська держава «формулась би тільки в *російських етнічних кордонах* [підкреслення Є. Таргальського – В.Б.], і навіть якби не розірвала з націоналізмом та імперіалізмом, не становила б смертельної загрози для решти народів»⁶⁷. Описуючи події 1920 р., Є. Таргальський намагався підкреслити значущість союзу з Україною і наголошував на бойовій вартості українських військ, їхній відданості спільній справі тощо⁶⁸. Укладення миру з більшовиками

⁶¹ 1920. Cud nad Wisłą. Dodatek specjalny. *Biuletyn Dolnośląski*. 1980. Nr 8/15. S. I–XX.

⁶² Światowid. Józef Piłsudski, w 45 rocznicę śmierci. *Biuletyn Dolnośląski*. 1980. Nr 5/12. S. 12–14.

⁶³ Hanp.: Okilicz K. Józef Piłsudski 1867–1935. *Libertas*. 1985. Nr 4. S. 36–58.

⁶⁴ X.Y.Z. [Henryk Krzeczowski]. Ukraińcy wobec państwowości polskiej. *Spotkania. Niezależne pismo młodych katolików*. 1977. Nr 1 (Październik). S. 29–42.

⁶⁵ ABC [Żulko Bogusław]. Do Redakcji «Spotkań» w związku z artykułem XYZ «Ukraińcy wobec państwowości polskiej» (nr 1. S. 29–42). *Spotkania*. 1978. Nr 3. S. 104–106.

⁶⁶ Йдеться про його роман «Lewa wolna», в котрому Ю. Мацкевич різко розкритикував Ю. Пілсудського за недалекоглядність та небажання підтримати російський «білий» рух.

⁶⁷ Józef Darski [Jerzy Targalski]. Czy Denikin miał rację? *Kontakt*. 1986. Nr 45 (Styczeń). S. 10–19.

⁶⁸ Józef Darski [Jerzy Targalski]. Towarzysze broni (Cz. I). *Kontakt*. 1986. Nr 3 (47) (Marzec). S. 59–64; Józef Darski [Jerzy Targalski]. Towarzysze broni (Cz. II). *Kontakt*. 1986. Nr 6 (50) (Czerwiec). S. 60–71; Józef Darski [Jerzy Targalski]. Towarzysze broni (Cz. III). *Kontakt*. 1986. Nr 7 (51) (Lipiec). S. 63–69.

в Ризі Є. Таргальський вважав помилкою, що стала головною причиною втрати незалежності в 1939 р., та пізніше в 1944⁶⁹. Та якщо навіть Ризький мир і можна було б визнати болісною необхідністю, то Польща, на його думку, несе цілковиту провину за національну політику міжвоєнного періоду⁷⁰.

Згадка про польсько-український союз виринула і в зовсім іншому контексті. В інтерв'ю виданню «Контакт» Збігнєв Бжезінський порівнював наслідки Ялтинської конференції 1945 р. для Польщі з рішеннями Ризької конференції для України: «Поляки повинні пам'ятати, що в 1920 р., коли ми спільно з українцями воювали проти Росії і дійшли до переконання, що не можемо Росію перемогти, то без найменшого вагання ми продали українців. Ми підписали ризький пакт і роззброїли українських солдатів, які воювали разом, рука в руку з нами. Бо так нам наказувала державна необхідність. І особливих докорів сумління ми не мали. Тож будьмо більш об'єктивні в оцінці політики інших держав в стосунку до нас»⁷¹.

Пік зацікавлення українською проблематикою припав на кінець 1980-х років. 33/34 номер «Споткань» 1987 р. був повністю присвячений Україні та приурочувався до річниці хрещення Русі. У вступному слові йшлося про складність історії польсько-українських відносин та бажання їхнього покращення. Редакція зверталася до українців зі словами: «Вибачте нам як і ми Вам вибачаємо»⁷², що було повторенням формули з відомого листа польських біскупів до німецьких біскупів 1965 р. Цілий номер був спрямований передусім до українців і сповнений доброзичливих жестів. У ньому було вміщено промову Яна Павла II⁷³ та текст з Месси Примирення⁷⁴ в Підкові Лісній, що відбулася 3 червня 1984 р. У зверненні «До братів українців» читаємо: «Цього року минає сота річниця народження Отамана України Симона Петлюри, який для багатьох є символом примирення. Це він, палкий український патріот, один з перших зрозумів і догледів, що єдиним шляхом для наших народів є шлях примирення і взаємного компромісу»⁷⁵. Його приклад, як говорилося у відозві, «обнадіює на майбутнє. Адже не може бути вільної Польщі без вільної України, а вільної України без вільної Польщі»⁷⁶.

Декілька опозиційних організацій виступили з відозвою «До братів українців, білорусів, литовців», яка була надрукована в різних виданнях⁷⁷. Підписанти відозви

⁶⁹ Józef Darski [Jerzy Targalski]. Czy Denikin miał rację? S. 19.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Między realiami a iluzjami – rozmowa ze Zbigniewem Brzezińskim. *Kontakt*. 1985. Nr 6 (38) (Czerwiec). S. 9–10.

⁷² Od Redakcji. *Spotkania*. Nr 33/34. 1987. S. 1–3.

⁷³ Przemówienie Ojca Świętego Jan Pawła II (wygłoszone dnia 4 października 1979 roku w katedrze greckokatolickiej pw. Niepokalenej Poczęcia NMP w Filadelfii, USA). *Spotkania*. 1987. Nr 33/34. S. 6–9.

⁷⁴ Msza Święta Pojednania (Podkowa Leśna 3 VI 1984). *Spotkania*. 1987. Nr 33/34. S. 9–17.

⁷⁵ Do braci Ukraińców. *Spotkania*. 1987. Nr 33/34. S. 207–208.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Do braci Ukraińców, Białorusinów i Litwinów. *Spotkania*. 1987. Nr 33/34. S. 208–210. Zob.: *Nowa Koalicja*. 1985. Nr 1. S. 1–3; *Zomorzędność*. 1985. Nr 111 (20 IX). S. 3–4; *ABC*. 1987.

зазначали, що «ревiзiя кордонiв мiж територiями наших кордонiв суперечила б iхнiм iнтересам i духу спiльноти та приязнi»⁷⁸. Такi заяви робили не тiльки вiд iменi органiзацiй, а й вiд окремих осiб. Володимир Мокрий стверджував, що хоч польсько-український кордон i встановлювали без участi полякiв та українцiв, однак будь-який перегляд наявних кордонiв є нерозумним⁷⁹. Вiн вважав, що для уможливлення польсько-українського союзу необхідно повернути довiру українцiв до полякiв, «котрою багаторазово зловживалось»⁸⁰. Серед прикладiв таких зловживань вiн згадував i Ризький мир. На його думку, брак довiри до полякiв закрiпився у свiдомостi українцiв i поглибився, коли Польща, пiдписуючи 1920 р. договiр з Радянською Росiєю в Ризi, розiрвала укладений ранiше союз з УНР⁸¹. В. Мокрий звинувачував Польщу в тому, що вона прийняла iдеологiю Р. Дмовського, це зробило неможливим союз, який зараз необхідний як Українi, так i Польщi⁸².

З другої пол. 1980-х рокiв зростає якiсть публiкацiй на українську тематику, зокрема про польсько-український союз 1920 р. Працею, значення якої у формуваннi образу українцiв у другому обiгу важко переоцiнити, стала книга згаданого вище Б. Скарадзiнського⁸³. Вона була узагальненням його попередньої публiцистики, витримала кiлька перевидань як в перiод ПНР, так i пiзніше i була дуже помiтна в загальнiй iнтелектуальнiй атмосферi Польщi. Її також переклали на українську i видали в Мюнхенi. Богдан Скарадзiнський висловлював влучне зауваження, що в польській мiжвоєннiй лiтературi при розглядi польсько-радянської вiйни вражає «цiлковита вiдсутнiсть українцiв як чинника сили»⁸⁴, а кампанiя 1920 р. виглядає, як справа виключно польської армiї. Богдан Скарадзiнський вважав, що для України Варшавський договiр, на вiдмiну вiд Польщi, був великою жертвою. Українцi мали вiдмовитись вiд Галичини i йти «разом з ляхами, якi з розмислом чи нi, викривили iсторичний розвиток iхньої нацiї, а останнiм часом принизили iх поразкою. Слiд оцiнити великий тягар цього компромiсу, який узяв на себе український уряд. Хто знає, чи не був це занадто великий тягар»⁸⁵. Такi складнi умови договору не викликали, на його думку, ентузiазму в українцiв, особливо в найсвiдомiшiй iхньої частини – галичан. Втiм, вiдповiдальнiсть за невдачу у 1920 р. лежить на обох сторонах. Польською провинною, зокрема, був брак такту i довiри до українцiв, патерналістське ставлення до УНР та Ризький мир. «Що зроблено з традицiєю польсько-української спiвдiї, першої вiд часiв Сагайдачного, Виговського i Мазепи? Що потiм сталося з

Nr 5. S. 99–100; *Biuletyn Dolnośląski*. 1986. Nr 1/69. S. 9–10; *Biuletyn Dolnośląski*. 1986. Nr 1/69. S. 9–10.

⁷⁸ Do braci Ukraińców, Białorusinów i Litwinów. *Spotkania*. 1987. Nr 33/34. S. 208.

⁷⁹ Markowicz Piotr [Włodzimierz Mokry]. *Granice. Zomorzędność*. 1988. Nr 157 (4 III). S. 3–4.

⁸⁰ Ibid. S. 2.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Podlaski K. [Bohdan Skaradziński]. *Bracia nasi? Rzecz o Białorusinach, Litwinach i Ukraińcach*. Warszawa: Słowo, 1984. 118 s.

⁸⁴ Подляскі К. Білоруси-Литовці-Українці... С. 123.

⁸⁵ Там само. С. 120–121.

тими живими людьми, які відтворили цю трагедію, самотність в найновіших часах? Не знаю. Як польський шовініст знаходжу найбільш похвальне для нас пояснення: поляки потім вирішили забути цілу справу, не зачіпати жодних згадок про неї, тому що їм, як і Маршалкові, було невимовно соромно»⁸⁶. Так, у поглядах Б. Скарадзінського східна політика Ю. Пілсудського та польсько-український союз як пікова точка цієї політики були не зовсім тим досвідом, який варто наслідувати. Головно це пояснювалося не суттю самої концепції, а непослідовністю її практичного втілення. Та це не значить, що співробітництво неможливе, а свідчить про потребу врахування помилок на майбутнє. Головний висновок Б. Скарадзінського з подій 1920 р. полягав у думці, що польсько-українську співпрацю потрібно будувати на рівноправних засадах, тільки тоді вона буде ефективною.

Отже, в суспільно-політичному дискурсі опозиції в ПНР Україна поставала як важливий потенційний союзник у справі боротьби за незалежність. Солідаризуючись із ідейними постулатами середовища «Культури», польські опозиціонери вважали появу незалежної України важливою, якщо не необхідною умовою для справжньої незалежності Польщі. Задля цього польська опозиція намагалася налагодити з українцями справжні добросусідські відносини. Ця стратегія передбачала декларування відсутності територіальних претензій, подолання національних стереотипів та осмислення спільної історії. З одного боку, східну політику Ю. Пілсудського часто зображували ідеалістично, а Ризький мир описували як вимушений крок. Це частково можна пояснити намаганням реабілітації самого Ю. Пілсудського, мотиви якого в офіційній історіографії приписують загарбницьким міркуванням та боротьбі за інтереси польських землевласників в Україні. Частково ж це можна пояснити дещо некритичним ставленням до польської традиції міжвоєнної політичної думки, яке не давало змоги розгледіти польський патерналізм у трактуванні УНР. До польсько-українського союзу як символу примирення та об'єднання проти більшовицької Росії часто зверталися в різного роду політичних деклараціях та зверненнях до українців. Часто такі «політичні жести» приурочувалися до річниць підписання Варшавського договору або дня народження С. Петлюри. Публіцисти неодноразово наголошували на прикладі збройного братерства та компромісу, який давав союз 1920 р. З іншого боку, долаючи тягар важкої історії, не менш важливим завданням польські опозиціонери вважали потребу позбутися патерналізму у ставленні до українців, білорусів та литовців, поглянути на історію двосторонніх стосунків з погляду свого візаві. Для публіцистики «другого обігу» характерне критичне переосмислення деяких дій Польщі щодо своїх східних сусідів. У новітній історії найпершим серед них є Ризький мир, яким, на думку багатьох публіцистів, Польща зрадила Україну, визнавши повноваження делегації Радянської України та інтернувавши вояків УНР. Визнаючи асиметрію умов Варшавського договору, а зрештою і полишення свого союзника, публіцисти (такі як Б. Скарадзінський та Є. Таргальський) вважали польсько-український союз 1920 р. не найкращим зразком співпраці. Однак, на загальне переконання, ці всі помилки потрібно врахувати, щоб у майбутньому будувати співпрацю на рівноправних засадах. Концепції польської

⁸⁶ Там само. С. 128.

східної політики, розроблені у «другому обігу», зрештою, поряд з традиціями паризької «Культури» стали ідейною основою польської політики після 1989 р. Східна політика Ю. Пілсудського та польсько-український союз 1920 р., попри всю свою суперечливість та недоліки, були наріжним каменем еволюції цієї політичної концепції.

REFERENCES

1920. Cud nad Wisłą. Dodatek specjalny. (1980). *Biuletyn Dolnośląski*, 8/15, 1–20 [in Polish].
- ABC [Żużko Bogusław]. Do Redakcji «Spotkań» w związku z artykułem XYZ «Ukraińcy wobec państwowości polskiej» (nr 1. S. 29–42). (1978). *Spotkania*, 3, 104–106 [in Polish].
- ABC. (1987), 5, 99–100 [in Polish].
- Berdykhovska, B. (2011). Ukraina ta Ukrainci u druhomu polskomu obihu. In O. Hnatiuk, L. Finberh (Comps.), *Obrii osobystosti: knyha na poshanu Ivana Dziuby* (pp. 98–107). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Bielocerkowski, W. (1985). Rosja i Ukraina. *Kontakt*, 3 (35), 51–56 [in Polish].
- Biuletyn Dolnośląski*. (1986), 1/69, 9–10 [in Polish].
- Boruta, M. (2002). *Wolni z wolnymi, równi z równymi. Polska i Polacy o i dla niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej*. Kraków: Arcana [in Polish].
- Borymskyi, V. (2017). Polsko-ukraiński sojuz 1920 r. v polskii komunistychnii istoriohrafii. *Polski Studii*, 10, 77–99 [in Ukrainian].
- Choma-Jusińska, M. (2012). Spotkania. Niezależne Pismo Młodych Katolików. In *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989* (Vol. 2, pp. 430–431). Warsaw [in Polish].
- Chushak, Kh. (2008). Dyskusii navkolo istorii polsko-ukrainskykh vzaiemyn na storinkakh polskykh opozytsiinykh vydan (1976–1989). *Polski studii*, 170–193 [in Ukrainian].
- Chushak, Kh. (2011). *Nemaie vilnoi Polshchi bez vilnoi Ukrainy: Ukraina ta ukrainci v politychnii dumtsi polskoi opozytsii (1976–1989)*. Lviv: Vyd-vo «PAIS» [in Ukrainian].
- Darski, J. [Jerzy Targalski]. (1986, Czerwiec). Towarzysze broni (Cz. II). *Kontakt*, 6 (50), 60–71 [in Polish].
- Darski, J. [Jerzy Targalski]. (1986, Lipiec). Towarzysze broni (Cz. III). *Kontakt*, 7 (51), 63–69 [in Polish].
- Darski, J. [Jerzy Targalski]. (1986, Marzec). Towarzysze broni (Cz. I). *Kontakt*, 3 (47), 59–64 [in Polish].
- Darski, J. [Jerzy Targalski]. (1986, Styczeń). Czy Denikin miał rację? *Kontakt*, 45, 10–19 [in Polish].
- Darski, J. [Jerzy Targalski]. (1987). Między Rosją a Polską. *Kontakt*, 9 (65), 118–133 [in Polish].
- Deklaracja Polsko-Ukraińska. (1980). *Rzeczpospolita*, 6, 2 [in Polish].

Deklaracja w sprawie ukraińskiej: Za paryską «Kulturą» (nr 5 z 1977). (1978). *Spotkania*, 2, 57 [in Polish].

Do braci Ukraińców, Białorusinów i Litwinów. (1987). *Spotkania*, 33/34, 208–210 [in Polish].

Do braci Ukraińców. (1987). *Spotkania*, 33/34, 207–208 [in Polish].

Genyk, M. (2012). «... Nasi Wrogowie czy Bracia?» Polsko-ukrainske prymyrennia v politychnii dumtsi Bohdana Skaradzinskoho / Kazimiezha Podliaskoho. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii*, 21, 106–112 [in Ukrainian].

Henyk, M. (2011). Podolannia mizhnatsionalnykh stereotypiv ta polsko-ukrainske prymyrennia u diialnosti polskoi opozytsii. *Slovianskyi visnyk*, 11, 27–31 [in Ukrainian].

Henyk, M. (2011). Polsko-ukrainske prymyrennia v politychnii diialnosti Kostiantyna Zelenka. *Hileia*, 44, 718–725 [in Ukrainian].

J.K. (1985). Kto się boi federalizmu? *Zomorządność*, 111, 4 [in Polish].

Jeleń, C. (1984). Wojna polsko-sowiecka w roku 1920 albo pierwsza wojna komunizmu w imię pokoju. *Kontakt*, 6 (26), 69–75 [in Polish].

Kowal, P. (2000). Za wolność naszą i waszą. Ukraina, Litwa i Białoruś w myśli polskich środowisk opozycyjnych w latach 1976–1980. In A. Rzegocki (Ed.), *Narody i historia* (pp. 239–293). Kraków: księgarnia Akademicka [in Polish].

Kuczaba [Kazimierz Pluta-Czachowski]. (1980). Ukraina i Polska. Wolni z wolnymi – równi z równymi. *Rzeczpospolita*, 6, 3–7 [in Polish].

Kuroń, J., Macierewicz, A., & Michnik, A. (1977). Sprawa polska – sprawa rosyjska. *Głos*, 1, 11–14 [in Polish].

Kuron, Ya. (2012). *Poliaky ta ukraintsi: vazhkyi dialoh* (I. Khruslinska, A. Pavlyshyn, Comps.). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

Kuzio, T. (1989). Opozycja polska i mniejszość ukraińska a sprawa ukraińska. *Nowa Koalicja*, 7, 59–64 [in Polish].

Łojek, J. (1986). Idea Federacyjna Józefa Piłsudskiego. *Libertas*, 6, 47–63 [in Polish].

Markowicz, P. [Włodzimierz Mokry]. (1988). Granice. *Zomorządność*, 157 (4 III), 2–4 [in Polish].

Matskiv, T. (1988). Shche do ukraïnsko-polskykh vzaiemovidnosyn: sprava ukraïnskoï derzhavnosti v polskii publitsystytsi. *Suchasnist*, 2, 66–72 [in Ukrainian].

Między realiami a iluzjami – rozmowa ze Zbigniewem Brzezińskim. (1985, Czerwiec). *Kontakt*, 6 (38), 9–10 [in Polish].

Mieroszewski, J. (1974). Rosyjski «kompleks polski» i obszar ULB. *Kultura*, 9, 3–14 [in Polish].

Mieroszewski, J. (1984). Rosyjski «kompleks polski» I ULB. *ABC*, 1, 17–29 [in Polish].

Mikołajczyk, M. (1998). *Jak się pisało o historii... Problemy polityczne powojennej Polski w publikacjach drugiego obiegu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych*. Kraków: Księgarnia Akademicka [in Polish].

Msza Święta Pojednania (Podkowa Leśna 3 VI 1984). (1987). *Spotkania*, 33/34, 9–17 [in Polish].

Nowa Koalicja. (1985), 1, 1–3 [in Polish].

O niepodległą Ukrainę. (1980). *Biuletyn Dolnośląski*, 7/17, 14–15 [in Polish].

- O pamiętnym roku 1920 w nietypowej książce wydanej w PRL. (1985). *Zomorządność*, 109, 4 [in Polish].
- Od Redakcji. (1987). *Spotkania*, 33/34, 1–3 [in Polish].
- Okilicz, K. (1985). Józef Piłsudski 1867–1935. *Libertas*, 4, 36–58 [in Polish].
- Pelenskyi, Ya. (1986). Ukraina v polskii opozytsiinii publitsystytsi. In K. Podlaski, *Bilorusy-Lytovtsi-Ukraintsi. Nashi vorohy chy braty?* (Ya. Pelenskyi, Ed.) (pp. 7-21). Munich: Vidnova [in Ukrainian].
- Pełeński, J. (1986). Ukraina w polskiej publicystyce opozycyjnej. *Kultura Niezależna*, 26 (XII), 58–71 [in Polish].
- Podlaski, K. [Bohdan Skaradziński]. (1978). Rok 1918, a rok 1920. *Głos*, 11–12, 59–68 [in Polish].
- Podlaski, K. [Bohdan Skaradziński]. (1984). *Bracia nasi? Rzecz o Białorusinach, Litwinach i Ukraińcach*. Warsaw: Słowo [in Polish].
- Przed Millenium Chrztu Rusi-Ukrainy. (1980). *Spotkania*, 12/13, 134–142 [in Polish].
- Przemówienie Ojca Świętego Jan Pawła II (wygłoszone dnia 4 października 1979 roku w katedrze greckokatolickiej pw. Niepokalnego Poczęcia NMP w Filadelfii, USA). (1987). *Spotkania*, 33/34, 6–9 [in Polish].
- Puskaj, bat'ka z polakamy umiraty. (1985). *Zomorządność*, 101, 3–4 [in Polish].
- Rada Polityczna KPN. Rezolucja o prawie Ukrainy do niezawisłego bytu. (1980). *Droga. Pismo konfederacji Polski Niepodległej*, 10, 2–3 [in Polish].
- Redakcja Spotkań do Braci Ukraińców. (1978). *Spotkania*, 8, 94 [in Polish].
- Swiatowid. (1980). Józef Piłsudski, w 45 rocznicę śmierci. *Biuletyn Dolnośląski*, 5/12, 12–14 [in Polish].
- Szczepański, T. (2008). *Mniejszości narodowe w myśli politycznej polskiej opozycji w latach 1980–1989*. Toruń: Adam Marszałek [in Polish].
- Tarnowski, K. (1987). «Drugi obieg» i kultura polska (1976–1986). *Libertas*, 5, 25–39 [in Polish].
- Ukraina i Polska – wolni z wolnymi – równi z równymi. (1980). *Rzeczpospolita. Pismo Komitetu Porozumienia na Rzecz Samostanowienia Narodu*, 6, 3–7 [in Polish].
- X.Y.Z. [Henryk Krzeczowski]. (1977, Październik). Ukraińcy wobec państwowości polskiej. *Spotkania. Niezależne pismo młodych katolików*, 1, 29–42 [in Polish].
- Z Jerzym Giedroyciem, twórcą pisma «Kultura» i Instytutu Literackiego w Paryżu, rozmawia Marek Zieliński. (1981). *Spotkania*, 16, 6–13 [in Polish].
- Zaitsev, Yu. (1998). Polska opozytsiia 1970–80-kh rokiv pro zasady ukraińsko-polskoho porozuminnia. In Yu. Slyvka (Comp.), *Deportatsii ukrainsiv ta poliakiv: kinets 1939 – pochatok 50-kh rokiv (do 50-richchia operatsii «Visla»)* (pp. 52–64). Lviv [in Ukrainian].
- Zomorządność. (1985), 111 (20 IX), 3–4 [in Polish].
- Zułowski, M. (1978). *Wojna z Rosją o niepodległość 1918–1920*. Gdańsk: Społeczny Instytut Pamięci Narodowej Imienia Józefa Piłsudskiego [in Polish].
- Zułowski, M. (1980). Federalizm – pokłosie idei Józefa Piłsudskiego. *Droga*, 10, 3–17 [in Polish].
- Zułowski, M. (1987). *Wojna z Rosją o niepodległość: 1918–1920*. Katowice: Wydwo Polski [in Polish].

Vitalii BORYMSKYI*PhD (Historical Sciences)**Visiting Researcher at the Department of Eastern Europe**Nicolaus Copernicus University, Poland**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4779-8975>**e-mail: vitalij.borimskij@gmail.com*

EASTERN POLICY OF J. PILSUDSKI IN THE SOCIO-POLITICAL DISCOURSE OF POLISH OPPOSITION (1976–1989)

Of all the countries of the socialist camp, the Polish People's Republic had the strongest and most organized democratic opposition. Its activities consisted primarily in the distribution of illegal publications. This opposition publicism had a great influence on the shaping of Polish public opinion and the development of the foundations of future policy. The view of the history of Polish-Ukrainian relations proposed by the Polish opposition was of great importance for the development of the concept of Eastern policy. One of the key issues addressed by opposition authors was the Polish-Soviet War and the Polish-Ukrainian alliance of 1920.

The aim of the research is to find out what were the perceptions and conceptualization of J. Pilsudski's policy towards Ukraine in the socio-political discourse of the Polish opposition. The source base of the research is underground periodicals, statements, and declarations of opposition organizations, as well as those published in circumvention of official censorship of scientific and journalistic work.

Considerable attention is paid to the influence of emigration circles on the Polish opposition. It is claimed that the influence of the Parisian «Kultura» was very significant in the views on the concept of Eastern politics and the Ukrainian question. The existence of an independent Ukraine was considered a key condition for Polish national security. Overcoming the legacy of a complex common history was seen as an important step towards building a truly friendly relationship. The Polish-Ukrainian alliance of 1920 began to serve as a symbol of unification against the common enemy, which Russia was in this discourse. Opposition publications of this period emphasized the armed brotherhood of Ukrainians and Poles in 1920. At the same time, gradually moving away from the idealistic and romanticized vision, critical views of Polish politics became more frequent. Some authors drew attention to the redundancy of Polish demands in concluding the Warsaw Treaty, the negative moral significance of the Riga Peace Treaty in relations with Ukrainians, and, finally, the underestimation of Ukrainian allies by the Polish public in the following decades.

Keywords: second circuit or samizdat, Polish democratic opposition, J. Pilsudski's eastern policy, Polish-Ukrainian Alliance of 1920.